

Till **Mark- och miljödomstolen vid Nacka tingsrätt**

Box 1104, 131 26 Nacka strand

Hej!

Det har kommit till min kännedom att Stiftelsen Nordiska museet i skrivelse¹ från 2011-07-21 överklagat Länsstyrelsen i Stockholms läns beslut² från 2011-06-30, till Mark- och miljödomstolen vid Nacka tingsrätt. Översänder här ett underlag för att tillföra kunskap och förståelse avseende det kulturhistoriska, byggnadshistoriska och socialhistoriska värdet av den drivhus- och orangeribyggnad som ärendet rör och vidga de kulturmiljövårdsaspekter som hör till ärendet.

Orangerikultur och identifierade funktioner för byggnad

Den orangerikultur som växte fram från 1600-talet i Sverige hade sin storhetstid under 1700-talet då alla slott och herrgårdar med självaktning skulle ha ett orangeri. Även rika köpmän hade gärna ett orangeri på sin lantegendom. Byggnaden utformades vanligen av en arkitekt för att harmoniera med huvudbyggnadens eller parkens stil. De exotiska citrusträden från Italien med sina ständigt gröna blad blommade och satte frukt året om och hade hög status. Ingen möda sparades för att kunna visa upp en så exklusiv samling som möjligt. Andra vanliga växter kunde vara lagerträd, myrten, fikon och granatäpple.³

I mindre trädgårdsanläggningar kunde ett enklare orangeri byggas vid köksträdgården där även drivhus och bänkgård låg. I sin artikel "Orangerier och drivhus i Sverige, växthusens utveckling i Sverige från 1600-talet fram till slutet av 1800-talet" ger Ingela Andersson, arkitekt SAR, ett exempel på en sådan byggnad – det timrade orangeriet med tätt tak vid Stola herrgård i Västergötland. Byggnaden uppfördes någon gång under perioden 1786-1791.⁴

På J. Lifmans karta över Tyresö från 1796-1801 finns ett drivhus markerat vid den östra delen av köksträdgården vid Tyresö sätesgård.⁵ I beskrivningen till kartan anges att köksträdgården är beväxt med åtskilliga sorter fruktträd och bärbuskar. På kartan ses även rätvinkligt utlagda gångvägar i samma trädgård.⁶

Drivhuset vid den östra delen av köksträdgården beskrivs på följande sätt i brandförsäkringen från år 1806 för Tyresö sätesgård: Drivhus av sten, 29½ alnar (17,5 meter) långt, 16 alnar (9,5 meter) brett, 5½ alnar (3,27 meter) högt, yttre taken av brädor med tegel över, består av ett rum till drivhus med murad kakelugn, som har 2 dörrar, 2 stora fönster, brädgolv och gipstak,

¹ Länsstyrelsens dnr 40332-20395-2011. Stiftelsen Nordiska museets dnr 23-816/09.

² Länsstyrelsens dnr 4032-11-675.

³ Andersson, Ingela: Orangerier och drivhus i Sverige, växthusens utveckling i Sverige från 1600-talet fram till slutet av 1800-talet, sid. 115. Artikel i Historiske hager, en nordisk hagehistorisk artikkelsamling ved 100-årsfeiringen av Muséhagen i Bergen, red. Dagfinn Moe m.fl., Bergen 2000.

⁴ Andersson, Ingela: Orangerier och drivhus i Sverige ..., sid. 115.

⁵ Tyresö socken, Tyresö nr 1, ägomätning 1796, Lantmäteristyrelsens arkiv.

⁶ Åkerlund, Johan: Den engelska parken på Tyresö. Artikel i Tyresö slott och park, en nationalromantisk idyll från sekelskiftet 1900, utg. av Nordiska museet 1997, sid. 23.

2 rum, kök, förstuga med ”contoir” i (”contoir” betyder här ”förrådsutrymme”) och trätrappa till vinden.⁷

Sjuttiosex år senare, i 1882 års brandförsäkring för Tyresö sätesgård, beskrivs: Ett stenhus i gott stånd med egna murar å alla sidor, på senare åren något förlängt, en våning, 19,6 m /66´=fot/ långt, 9,5 m /32´/ brett och 3,27 m /11´/ högt, under tak av brädor med tegel, har 0,44 m /1´/ väggar av tegel, står på låg stenfoot och är indelat till orangeri på västra ändan med stengolv och i övrigt till 2 rum, kök och förstuga med stengolv samt ett kontor (”kontor” betyder här ”förrådsutrymme”), trappa av trä till vinden, som saknar golv och har endast fyllning; 2 skorstenar, nock och takfoot obeslagna. Orangeriet har rörledning av tegel och ugnen anbragt under stengolvet.⁸

De två brandförsäkringarna, från 1806 respektive 1882 rör samma byggnad. Uppgifter om byggnadens bredd och höjd överensstämmer och uppgiften i försäkringen år 1882 om att huset ”på senare åren något förlängt” stämmer bra. Byggnaden är förlängd med 2,1 meter 1882. Situationsplanen för försäkrade byggnader ingår i försäkringshandlingen från 1882 och visar att byggnaden är densamma som den idag s.k. trädgårdsmästarvillan/-bostaden.

Drivhus- och orangeribyggnaden på Tyresö sätesgård

Byggnaden som ärendet rör är en drivhus- och orangeribyggnad som med idag känd och befintlig dokumentation kan dateras till de sista åren på 1790-talet. I 1806 års brandförsäkring över Tyresö sätesgårds byggnader ser vi att byggnaden redan från början var indelat i ett drivhusrum med murad kakelugn och två stora fönster samt brädgolv, två rum, kök, förstuga med förrådsutrymme och oinredd vind. Denna indelning av byggnaden består under 1800-talet med den skillnaden att 1882 års brandförsäkring istället för ett drivhusrum beskriver ett orangeri i byggnaden med rökkanal av tegel och ugnen placerad under stengolv. Orangerirummet i byggnaden kan ha ersatt drivhusrummet en längre tid före år 1882, med tanke på de sjuttiosex år som förflutit sedan den första försäkringen. Att undersöka när det skedde ligger för närvarande utanför den tidsmässigt möjliga ramen för den här studien.

De två benämningarna – drivhus och orangeri – anger med stor säkerhet att man har använt byggnaden på olika sätt. Till skillnad från idag när vilket växthus som helst kallas för orangeri, kallade man byggnaderna för den funktion de hade – drivhus för byggnader avsedda i huvudsak för uppdrivning av växter och orangeri för byggnader i huvudsak avsedda för övervintring av frostkänsliga växter. Den ändrade funktionen till orangeri som avspeglas i 1882 års försäkring kan förklaras med att andra, mer för sin tid, moderna växthus för drivning, hade uppförts.⁹

⁷ Brandförsäkring nr 5969, år 1806, byggnad nr 4, Allmänna brandförsäkringsverket för byggnader å landet. Brandförsäkringsverket, Stockholm.

⁸ Brandförsäkring nr 26 929, år 1882, byggnad nr 4, Allmänna brandförsäkringsverket för byggnader å landet. Brandförsäkringsverket, Stockholm.

⁹ Ingela Andersson, arkitekt och författare till bl.a. ”Orangerier och drivhus i Sverige, växthusens utveckling i Sverige från 1600-talet fram till slutet av 1800-talet” från år 2000, har varit vänlig och studerat uppgifterna i de två brandförsäkringarna avseende drivhus- och orangeribyggnaden i Tyresö slottspark och lämnat mig dessa synpunkter rörande de två benämningarna – drivhus och orangeri. Ingela Andersson har även meddelat mig en tolkning till den ändrade funktionen på byggnaden, från drivhus till orangeri längre fram under 1800-talet.

Drivhus- och orangeribyggnaden på Tyresö är byggd av sten (dvs. mestadels tegel) och uppgifter i de två brandförsäkringarna från 1800-talet visar att den haft tätt tak – ”yttre taken av brädor med tegel över” (1806) och ”under tak av brädor med tegel” (1882). Takets täta konstruktion skiljer sig från de tak drivhusen hade fram till mitten av 1800-talet.

Drivhusen var fram till mitten av 1800-talet i likhet med orangerierna i huvudsak enkelsidiga och hade en tät vägg mot norr. Men istället för ett tätt tak hade drivhusen glastak/glasväggar med olika vinklar beroende på vad som odlades i dem. Brantast lutning hade glastaket på de hus där man odlade t.ex. persikor, spaljerade mot den norra väggen. Liksom i orangeriet kunde ekonomiutrymmen som förråd, eldningsrum och bostadsrum placeras bakom den norra väggen i byggnaden.¹⁰

Genomgången visar att byggnaden efter att den blivit uppförd i huvudsak var avsedd för uppdrivning av växter. Byggnadens takkonstruktion är inte den gängse för ett drivhus vid sekelskiftet 1700/1800 utan tyder snarare på en byggnadskonstruktion för ett enklare orangeri från samma tid. Byggnaden kom med säkerhet längre fram under 1800-talet att användas i huvudsak för vinterförvaring av växter, ett orangeri. Byggnaden innehöll från det att den blivit byggd även bostadsrum och kök, förstuga, förrådsutrymme och oinredd vind – en indelning som inte hade förändrats 1882.

Trädgårdsmästarens bostad

Nordiska museets styresman Christina Mattsson har i sitt överklagande från 2011-07-21 under rubriken ”trädgårdsmästarens bostad?” nämnt den drivhus- och orangeribyggnad som är aktuell i detta ärende, utan att känna till eller inse att det är denna byggnad som hennes överklagande gäller. Hennes text beskriver trädgårdar i Tyresö slottspark från mitten av 1600-talet fram till den engelska park som riksrådet Carl Fredric Scheffer lät anlägga med hjälp av trädgårdsarkitekten Fredrik Magnus Piper. Som utgångspunkt för beskrivningen av den nyanlagda engelska parken använder Christina Mattsson kartan över Tyresö från 1796-1801 och pekar också på rätvinkligt utlagda gångvägar i frukt- och grönsaksträdgården och anger ”öster om trädgården har man uppfört ett drivhus, som också finns utmärkt på kartan.”

Därefter menar styresmannen Christina Mattsson: ”Om en särskild trädgårdsmästarbostad hade funnits vid Tyresö slott, skulle den sannolikt ha legat i eller strax utanför trädgården med närhet till drivhus och orangeri, men det är omöjligt att av nyss nämnda kartor utläsa om ett sådant hus funnits. Att den sk trädgårdsmästarvillan skulle härhöra från tiden för anläggandet av Scheffers park är med stor sannolikhet en kvalificerad gissning. Det finns inga källor som berättar om vilka arbetsförhållanden som gällt för Tyresö slott under olika tider och under olika ägare. En beskrivning av den sociala strukturen och organisationen vad gäller trädgårdens skötsel på Tyresö slott kan därför bara utgå från antaganden som inte går att historiskt belägga.”

Jag vet att forskning absolut är möjlig och dessutom mycket givande. När det gäller forskning rörande bostads- och arbetsförhållanden för en trädgårdsmästare och trädgårdsdrängar sysselsatta med trädgård, park och växter på Tyresö sätesgård kan drivhus- och orangeribyggnaden med hjälp av sin rumsindelning, sina bostads- och ekonomiutrymmen och

¹⁰ Andersson, Ingela: Orangerier och drivhus i Sverige ..., sid. 117.

uppvärmningsanordningar bidra till att ge många svar som resulterar i kulturhistorisk kunskap. Forskning med hjälp av befintlig historisk dokumentation hade kunnat ge styresmannen ett relevant underlag inför hennes bedömningar och beslut i detta ärende.

Jag lyfter även gärna fram den, för den engelska parken kulturhistoriskt intressanta, senare tidsperioden i riksrådet Carl Fredric Scheffers liv. Trädgårdsmästaren hade en arbetsledande funktion. Till hans uppgifter hörde bl.a. att leda och fördela arbetet för övrig personal. I en kunglig trädgård eller vid en herrgård kunde det vara mycket omfattande med många dagsverksarbetare, trädgårdsdrängar och någon gesäll.¹¹ Den trädgårdsmästare riksrådet Scheffer hade i sin tjänst på Tyresö i början av 1780-talet förfogade till en början över tre trädgårdsdrängar, de blev snart fyra.¹² I den arbetsledande funktionen ingick att ge bl.a. trädgårdsdrängar undervisning. Trädgårdsmästarna rekryterade personal och förhandlade angående olika typer av kontrakt, löner, priser och andra affärsuppställningar. Den centrala verksamheten för trädgårdsmästaren var det praktiska odlandet och kunskapen kring detta. Vid t.ex. herrgårdar och andra större trädgårdar krävdes ett brett kunnande.¹³

Åsa Ahrland, hortonom och trädgårdshistoriker, skriver i sin avhandling ”Den osynliga handen, trädgårdsmästaren i 1700-talets Sverige” att en skicklig trädgårdsmästare anställd på en stor herrgård var förhållandevis välavlönad och befann sig högt upp i godshierarkin, men kraven på honom var också höga. Han förväntades kunna producera exklusiva frukter, grönsaker och andra växter, anlägga trädgårdar, sköta orangerier och drivhus. Med trädgårdsmästarens yrkeskunskap skulle trädgården och parken kunna utvecklas i enlighet med ägarens önskemål.¹⁴

Nordiska museets underlag för kulturhistorisk bedömning och uppfattning av kulturmiljöaspekter

Avdelningschefens, för Antikvariska avdelningen vid Nordiska museet, Lena Palmqvists undersökning ”Trädgårdsmästarebostaden vid Tyresö slott, byggnadshistorisk beskrivning och kommentar” från 2009-10-27 har av Nordiska museet använts som underlag för kulturhistorisk bedömning av byggnaden vid museets överklagande från 2011-01-20 till Länsstyrelsen i Stockholms län av byggnadsnämnden i Tyresös beslut 2010-12-16. Byggnadsnämnden hade avslagit museets ansökan om rivningslov av trädgårdsmästarevillan och Nordiska museet förelades att omedelbart vidta nödvändiga åtgärder för att hindra ytterligare skador på byggnaden samt sända in en restaureringsplan.¹⁵

Efter Länsstyrelsens beslut 2011-06-30¹⁶ återkommer styresmannen Christina Mattsson med uppfattningen om att byggnaden genomgått så stora förändringar att det kulturhistoriska värdet gått förlorat, nu i museets nya överklagande daterat 2011-07-21, till Mark- och miljööverdomstolen. Styresmannen bygger sin bedömning på ovan nämnda undersökning.

¹¹ Ahrland, Åsa: Den osynliga handen, trädgårdsmästaren i 1700-talets Sverige, Stockholm 2006, sid. 303f.

¹² Mantalslängder 1781, 1783 och 1784, Länsstyrelsen i Stockholms län II, Landskontoret, EIII: 43, 45-46, Stockholms stadsarkiv.

¹³ Ahrland, Åsa: Den osynliga handen, trädgårdsmästaren i 1700-talets Sverige, Stockholm 2006, sid. 301ff.

¹⁴ Ahrland, Åsa: Den osynliga handen, trädgårdsmästaren i 1700-talets Sverige, Stockholm 2006, sid. 301.

¹⁵ Tyresö kommuns stadsbyggnadskontors dnr 2009BN0654/18.

¹⁶ Länsstyrelsens dnr 4032-11-675.

Jag menar att avdelningschefens för Antikvariska avdelningen slutsats att ”bostadshuset har genomgått så stora förändringar, genom eftersatt underhåll och okänsliga ingrepp, att det kulturhistoriska värdet har gått förlorat” är allt för onyanserat för att vara rättvisande. Visst finns det många rum i byggnaden som till sin interiör genom okänsliga ingrepp blivit så pass mycket förändrade att det kulturhistoriska värdet mycket märkbart har minskat, men det är inte samma sak som att det kulturhistoriska värdet har ”gått förlorat”. Det finns många ursprungliga delar och detaljer kvar i byggnaden. Hela stommen, yttre tegelväggar och flera golv är de ursprungliga. Vissa i sammanhanget betydelsefulla golv är inte ens undersökta – de bär linoleummatta står det i Palmqvists undersökning. När jag jämför undersökningens innehåll och uppgifter i brandförsäkringarna, i bilaga 1 i denna skrivelse, ser jag dessutom att byggnaden idag har kvar sitt ursprungliga tegelgolv i den inre och ursprungliga förstugan (se försäkringen från 1806) och sannolikt sitt ”contoir”, dvs. sitt förrådsutrymme, från 1806 (i Palmqvists undersökning benämnt ”mellan förstugan och den västra långsidans mellersta rum löper ett långsmalt sekundärt förrådsutrymme”). I 1882 års brandförsäkring nämns bl.a. att byggnaden är indelad ”till orangeri på västra ändan med stengolv”. I och med att byggnaden vid den tiden hade oinredd vind innebär det att orangeriet var placerat på bottenvåningen. I Palmqvists beskrivning anges tre rum på bottenvåningen utmed västra långsidan, samtliga har ”tapetklädda väggar och golven täckta av linoleummatta ... eldstäder/rörspis finns i två av rummen.” Jag ser att en mer ingående analys av t.ex. detta betydelsefulla område i byggnaden saknas i Antikvariska avdelningens undersökning. En ny och grundlig byggnadshistorisk undersökning med vägledning av befintlig historisk dokumentation, förkunskaper om byggnadens ursprungliga funktioner och rumsindelning kommer att leda till en djupare förståelse av de kulturhistoriska värden byggnaden har.

Det hade varit professionellt av museet att använda befintlig historisk dokumentation innan ”Trädgårdsmästarbostaden vid Tyresö slott, byggnadshistorisk beskrivning och kommentar” skrevs.

Fredric Bedoire, professor i arkitekturhistoria på Kungliga konsthögskolan, undersökte drivhus- och orangeribyggnaden på utsidan på måndagen den 20 juni 2011 tillsammans med mig och nyligen pensionerade intendenten vid Nordiska museet Peter Blom. Bedoires uppfattning är att det är en byggnad i ett fantastiskt läge, med den öppna ängen mot både Kalvfjärden och slottsparken framför byggnaden. Jag kan förtydliga att det är så. Endast utsikten mot slottet störs av de moderna växthus som uppförts vid den moderna handelsträdgården. Den växtlighet med träd som omger slottet med sina flyglar åt detta håll hjälper under sommarhalvåret till att dölja slottet och vice versa, att dölja drivhus- och orangeribyggnaden från slottets sida.

Det är som museets styresman anger i sitt överklagande 2011-07-21 att de moderna växthusen och kundparkeringen ”skymmer till en del” byggnaden, men ingen information alls ges om byggnadens faktiska visuella samband med slottsparken. När man idag promenerar längs slottsparkens långa raka allé under sommarhalvåret, bildar drivhus- och orangeribyggnaden en väl synlig fond på ängen på den östra sidan om allén och slottsparken, under nära på hela promenaden. Det visuella sambandet mellan den engelska parken och byggnaden är otvetydigt. Den långa raka allé jag nämnt utgår strax intill de moderna växthusen med handelsträdgården och bilparkeringen för kunder och sträcker sig ner mot Kalvfjärden.

I ett brev till enheten för kulturmiljö vid Länsstyrelsen i Stockholms län den 30 juni 2011 skriver professor Fredric Bedoire bl.a. ”med sina låga yttermurar och höga, branta takfall ger byggnaden ett intryck snarare av 1700-tal än 1800-taloch avviker med sina proportioner från

senare tiders byggnader – sannolikt har vinden nyttjats som magasin eller för torkning av fröer o liknande (jfr de två cirkelrunda muröppningarna på bortre gaveln). Att byggnaden kan härhöra från tiden för anläggandet av Scheffers engelska park förhöjer givetvis värdet. Museets tidigare fastighetschef Peter Blom har meddelat att byggnaden befinner sig nu i ungefär samma stadium av förfall som på 1970-talet (förutom att nytt tegeltak tillkommit). Detta måste tydas som att byggnadens sprickor och andra tekniska brister inte är alarmerande. Om det fanns någon god vilja så skulle byggnaden med sina hårt ombyggda interiörer kunna vara ett lämpligt objekt som byggnadsvårdsläger för Sv föreningen för byggnadsvård.” Brevet skickades som kopia till Svenska byggnadsvårdsföreningen och Nordiska museets styresman Christina Mattsson.

I ett tidigare brev, till avdelningschefen för Antikvariska avdelningen på Nordiska museet Lena Palmqvist, från den 23 maj 2011 skriver Fredric Bedoire bl.a. ”jag har blivit lite involverad i ovanstående bevarandefråga och undrar om ni verkligen har tagit i beaktande möjligheten att upplåta huset som bostad eller kontor mot att respektive står för upprustningen. Det kan ju uppfattas som vansinne att med rivning utsläcka byggnadsrätten. Det är den ekonomiska sidan.” Trädgårdsmästarbostaden från andra hälften av 1700-talet med ”ett förtjusande romantiskt yttre från sekelskiftet 1900 /min anmärkning: de två tillbyggda något utskjutande delarna av trä på byggnadens mitt ger byggnaden sin karaktär från förra sekelskiftet/ är ju i sig ett stort kulturhistoriskt värde även om det är förfallet. Det kändes förfärligt att Nordiska museet skulle underkänna ett sådant värde. Det får väl samhällets busar stå för. Nu har ju länsstyrelsen inte behandlat frågan färdigt – ni har chans att ändra er ... ber dig ta upp frågan på nytt även om du tycker att det inte riktigt är ditt bord. Och betrakta huset en gång till och fråga ditt samvete. Museets anseende står på spel.” Brevet skickades som kopia till Nordiska museets styresman Christina Mattsson.

I Antikvariska avdelningens undersökning ”Trädgårdsmästarbostaden vid Tyresö slott, byggnadshistorisk beskrivning och kommentar” finns det även uppenbara brister avseende bedömning när det gäller kulturmiljövärde. Under de sammanfattande kommentarerna anger avdelningschefen att ”lokaliseringen öster om handelsträdgården och parkeringsplatsen innebär också att anknytningen till slottet och engelska parken inte är självklar och trädgårdsmästarbostaden bidrar därför inte i högre utsträckning till helhetsmiljön.” Visserligen tycks det ha saknats kunskap om byggnadens funktioner som drivhus- och orangeri och bostad. Med de kunskaperna är det idag inte möjligt att avfärda byggnadens värde i helhetsmiljön med slott och engelsk park. Denna typ av enkla orangeribyggnader har av praktiska skäl och av i samtiden rådande trädgårdsideal placerats vid just köksträdgården. Men som Länsstyrelsen i Stockholms län i sitt meddelande 2010-03-22¹⁷ uppger i ärendet är inte heller byggnadens värde i helhetsmiljön möjlig att avfärda även om byggnaden nu endast hade haft funktion som bostad. Länsstyrelsen framför att ”den aktuella byggnaden, som är uppförd vid slutet av 1700-talet, är värdefull både ur byggnadshistoriskt, socialhistoriskt och miljömässigt perspektiv. Denna typ av enklare byggnader för tjänstefolk har tyvärr inte alltid inkluderats i skyddsföreskrifterna, /min anmärkning: för ett byggnadsminne/ trots att de utgör en viktig del av anläggningen och bidrar till förståelsen av helhetsmiljön.”

I sitt beslut¹⁸ från 2011-06-30 anför Länsstyrelsen: ”Trädgårdsmästarvillan utgör en del av anläggningarna kring Tyresö slott och uppfördes i anslutning till den engelska park som under 1780-talet anlades vid slottet av dåvarande slottsherren Carl Fredrik Scheffer med hjälp av

¹⁷ Länsstyrelsen i Stockholms läns dnr 432-2010-351.

¹⁸ Länsstyrelsens dnr 4032-11-675.

Fredrik Magnus Piper. Parken är ett av de första exemplen i landet på engelska parker och har, tillsammans med slottsmiljön som helhet, ett exceptionellt kulturhistoriskt värde.”

Beslutstexten fortsätter: ”Trädgårdsmästarvillan är troligen uppförd under sent 1700-tal eller tidigt 1800-tal, som en enklare byggnad för tjänstefolk. Även om villan såsom angivits ... inte omfattas av någon särskild skyddsbestämmelse enligt byggnadsminnesförklaringen anser länsstyrelsen att byggnaden är särskilt värdefull då den utgör ett viktigt historiskt dokument som bidrar till förståelse för slottets organisation och sociala strukturer, samt till upplevelsen av den historiska miljön i parken. Att byggnaden förändrats sedan uppförandet eller att den idag har ett eftersatt underhåll påverkar inte byggnadens värde i detta sammanhang. Byggnaden utgör en viktig del av den kulturhistoriskt värdefulla helhetsmiljön, och den uppfyller således de krav som lagen enligt 8 kap. 16 § ÄPBL ställer för att rivningslov ska kunna nekas. I likhet med nämnden /min anmärkning: Tyresö kommuns byggnadsnämnd/ anser därför länsstyrelsen att byggnaden ska bevaras på grund av dess kulturhistoriska och miljömässiga värde. De skador som stiftelsen /min anmärkning: Stiftelsen Nordiska museet/ redogjort för är enligt länsstyrelsen inte orimliga att hantera.” I sitt beslut finner länsstyrelsen precis som Tyresö kommuns byggnadsnämnd att Nordiska museets ansökan om rivningslov för byggnaden ska avslås.

Avslutande synpunkter

Drivhus- och orangeribyggnaden från sent 1790-tal är av den typ som i dess samtid uppfördes vid köksträdgårdar vid herrgårdsanläggningar i Sverige. Till sina funktioner och kombinerad med sin ålder är byggnaden unik i jämförelse med andra tjänste- och ekonomibyggnader i Tyresö slottspark, både inom och utanför skyddsområdet för byggnadsminnet Tyresö slott. Det gör byggnaden ytterst värdefull i ett kulturhistoriskt perspektiv.

Byggnaden är särskilt värdefull då den utgör ett viktigt historiskt dokument som bidrar till förståelse för slottets försörjning och vinterförvaring av bl.a. exklusiva växter och frukt, slottets organisation och sociala strukturer, samt till upplevelsen av den historiska miljön i parken. Byggnaden utgör, precis som Länsstyrelsen anför i sitt beslut 2011-06-30, en viktig del av den kulturhistoriskt värdefulla helhetsmiljön.

Byggnadens redan från början täta tak (brädor med tegel) tyder på en byggnadskonstruktion för ett enklare orangeri. När byggnaden uppfördes omfattades den av prestige – herrgårdar med självaktning skulle ha ett orangeri. Det avspeglas även genom den rankning av de trettioalv byggnader vid Tyresö sätesgård som blev försäkrade hos Allmänna brandförsäkringsverket för byggnader å landet. I bägge försäkringar, från 1806 respektive 1882, antecknas och beskrivs drivhus- och orangeribyggnaden som nr 4, efter slottets ena flygel (nr 3), slottets andra flygel (nr 2) och slottets huvudbyggnad (nr 1). Drivhus- och orangeribyggnaden utgör en unik och värdefull del av den kulturhistoriskt värdefulla miljön där slottets huvudbyggnad och dess flyglar bildar herrgårdsanläggningens kärna. Byggnaden har med säkerhet fr.o.m. de sista åren på 1790-talet och åtminstone fram till 1880-talets slut med sina växthus- och bostadsfunktioner varit en del av den då levande godsmiljön. Byggnaden hade en självklar roll och hög status för herrskapet på godset huvudbyggnad, inte minst eftersom den trädgårdsproduktion som hade sitt ursprung i drivhus- och orangeribyggnaden fördes till måltidsbordet både till vardag och fest. Kersti Wikström skriver i ”Det dukade bordet” om den eleganta bordsuppsatsen mitt på matsalsbordet dukat till fest i en

högreståndsmiljö på 1700-talet – en skål fylld med frukter, omgiven av en figurgrupp, allt på en bordsplata.¹⁹ På ett högborgerligt festbord från slutet av 1800-talet tronar bordsuppsatsen mitt på bordet, en plata av brännförgylld brons och spegelglas med flera kristallskålar. Den stora kristallskålen i mitten är fylld med frukt. En ananas kröner skapelsen. I de mindre skålarna finns konfekt av olika sorter. De utgör en del av desserten och är den enda rätt som vid tiden står framme under hela måltiden, en sed från 1700-talet.²⁰

Den samlade trädgårdsproduktion vid ett slott eller en herrgård, dvs. frukt, bär, grönsaker och kryddor, var en förutsättning för herrskapets ståndsmässiga livsstil. Livsstilen förutsatte ofta ett rikt sällskapsliv, där måltiden spelade en central roll.²¹ Den huvudsakliga trädgårdsproduktionen kom från köksträdgården. Platsen för köksträdgården, intill vilken drivhus- och orangeribyggnaden uppfördes och idag står, betraktas fortfarande av Nordiska museet (se överklagandet från 2011-07-21) på följande sätt ”området öster om slottet har av museet aldrig betraktats som kulturhistoriskt värdefullt.” Det är förvånande, i modern kulturmiljövårdssynpunkt är de olika delar som ingick i godsets verksamhet värdefulla för förståelse av den kulturhistoriska miljön i sin helhet.

Även om den engelska parken, en av de tidigaste i sitt slag i Sverige, anläggs något mer än 10 år före dateringen av drivhus- och orangeribyggnaden, finns det ett naturligt samband mellan lustparken – dvs. den engelska parken – och det nära på samtida växthuset. Åsa Ahrlands avhandling tar under kapitlet ”trädgårdsmästarens identitet och roll” upp trädgårdsmästarens förvaltande roll. Han höll en anläggning levande genom ständig ny- och omplantering, uppbindning, gödsling, beskärning, klippning och annan skötsel.²² En rimlig slutsats är att den trädgårdsmästare som friherre Robert Vilhelm De Geer år 1798 hade i sin tjänst på Tyresö²³ både förvaltade den engelska parken och skötte köksträdgården samt drivhus- och orangeribyggnaden. Den bostadsyta med kök som finns i byggnaden har givetvis varit av betydelse för trädgårdsmästaren och/eller trädgårdsdrängar. Vi ska inte heller bortse från den roll som funktionerna för drivning och vinterförvaring av växter kan ha spelat vid förvaltningen av den engelska parken. Till exempel kan växter i krukor varit en del av anläggningen – stått på vissa platser i parken och vintertid förvarats i byggnaden.

Skrivelsens syfte är att lyfta fram de flesta av de naturliga aspekter som ingår i Nordiska museets ansvarsområde och vilka hade behövts beaktas seriöst av museet som är landets kanske mest ansedda och Sveriges största kulturhistoriska museum. Museet har i detta ärende tyvärr misslyckats med att verka inom ramen för kulturhistorisk kunskap, trots museets många skrivelser i ärendet, allt sedan ansökan om att få riva den s.k. trädgårdsmästarebostaden, daterad 2009-12-22 (museets dnr D23-816/09, Tyresö kommuns stadsbyggnadskontors dnr 2009BN0654). Snarare har museet i sina två överklaganden inte brytt sig om välgrundade kulturmiljöaspekter de specialister som arbetar vid kulturmiljöenheten vid Länsstyrelsen i Stockholms län har fört fram. Det är obegripligt att dessa kulturmiljöaspekter som syftar till att bevara svenskt kulturarv, bemöts med ointresse av Nordiska museet.

Museets tjänstemän har en hög kompetens och ett stort engagemang i sitt dagliga arbete. Aspekten att det saknats djupare forskning rörande den aktuella byggnaden så att dess värde och betydelse i sitt kulturhistoriska sammanhang inte varit känd för museet hade kunnat

¹⁹ Wikström, Kersti: Det dukade bordet, utg. av Nordiska museet 2002, sid. 48.

²⁰ Wikström, Kersti: Det dukade bordet, utg. av Nordiska museet 2002, sid. 88.

²¹ Ahrland, Åsa: Den osynliga handen, trädgårdsmästaren i 1700-talets Sverige, Stockholm 2006, sid. 136.

²² Ahrland, Åsa: Den osynliga handen, trädgårdsmästaren i 1700-talets Sverige, Stockholm 2006, sid. 302f.

²³ Mantalslängd 1799, Länsstyrelsen i Stockholms län II, Landskontoret, EIII: 61, Stockholms stadsarkiv.

avhjälpas. Stiftelsen Nordiska museets stadgar anger även att museet ska initiera, driva och stödja forskning inom museets verksamhetsområde. Museet driver kvalificerad forskning inom sitt uppdrag och har många anställda som kan göra en undersökning som bygger på vetenskaplig grund, vilket jag nu utan museets styresmans uppdrag har genomfört som privatperson på min fritid. Jag ser inte min skrivelse och studie som illojal gentemot min arbetsgivare Nordiska museet eftersom museets uppgift är att bevara och levandegöra minnet av liv och arbete i Sverige²⁴ och den kunskap jag fört fram är ett förverkligande av uppgiften och av stor betydelse för museet i ett öppet och demokratiskt samhälle. Det gagnar även medborgarna i landet. Museets verksamhet finansieras till c:a 70 procent av statsanslag. Jag har sett det som min personliga skyldighet att dela med mig av den kompetens och kunskap jag har i mitt yrkesliv som museiman och arkivarie, mycket naturlig och vägledande för mig och många kolleger inom respektive yrkesområden. Jag beklagar att Nordiska museet, nationalmuseet för kulturhistoria, i detta specifika ärende har rubbat en av grundstenarna i museets verksamhet – den kulturhistoriska kunskapen.

Mikael Baugus

Åsastigen 8
132 35 Saltsjö-Boo
Tel. 0733-62 80 23

Verksam som guide/museilärare vid Stiftelsen Nordiska museet, Stockholm
och arkivarie vid Kommunfullmäktiges och kommunstyrelsens kansli,
Stockholms stadshus

- Bilaga 1: Transkribering av två försäkringsbrev avseende byggnad nr 4, hos Allmänna brandförsäkringsverket för byggnader å landet. Förvaras hos Brandförsäkringsverket, Stockholm
- Bilaga 2: Riksrådet Carl Fredric Scheffers Tyresö och den engelska parken
- Bilaga 3: Tyresös ägare fr.o.m. 1700-talets slut och fram till idag
- Bilaga 4: Tjänste- och ekonomibyggnader i Tyresö slottspark, både inom och utanför skyddsområdet för byggnadsminnet Tyresö slott
- Bilaga 5: Köksträdgården och växthusen på platsen under donator Claes Lagergrens tid
- Bilaga 6: Nordiska museets överklagande daterat 2011-07-21

Kopia till

Stiftelsen Nordiska museets nämnd, ordförande, direktör Lars O. Grönstedt
Kulturdepartementet, kulturminister Lena Adelsohn Liljeroth
Svenska byggnadsvårdsföreningen, ordförande, byggnadsantikvarie Björn Ohlén
DIK-förbundet, Anna Steen, avdelningschef, förhandlingar och juridik
Länsstyrelsen i Stockholms län, enheten för överklaganden 1, länsassessor Kristina Dreijer
Länsstyrelsen i Stockholms län, enheten för kulturmiljö, 1:e antikvarie Kersti Lilja
Kungliga konsthögskolan, professor Fredric Bedoire
Byggnadsnämnden i Tyresö kommun

²⁴ Företrädesvis för tiden efter 1520.

Bilaga 1

Transkribering av försäkringsbrev hos Allmänna brandförsäkringsverket för byggnader å landet

Brandförsäkring nr 5969, år 1806

Tyresö sätesgård

Ägare: Kommerserådet Gabriel Christian Koschell

Förrättad den 20 september 1805 och till försäkring antagen den 6 maj 1806

Byggnad nr 4. Drivhus av sten, 29½ alnar (17,5 meter) långt, 16 alnar (9,5 meter) brett, 5½ alnar (3,27 meter) högt, yttre taken av brädor med tegel över, består av ett rum till drivhus med murad kakelugn, som har 2 dörrar, 2 stora fönster, brädgolv och gipstak, 2 rum, kök, förstuga med ”contoir” i (”contoir” betyder här ”förrådsutrymme”), och trätrappa till vinden.

- Stommen av 18 tum tjocka yttre murar, 475
- Yttre taket med tillbehör, 133,16
- Bjälklager, 40
- Golven i rummen av brädor och förstugan av tegel, 50
- Gipstak i alla rum, 60
- Ett par portar med tillbehör, 6
- 2 par större dörrar med dito, 9
- 2 st svenska dörrar med dito, 5
- 2 st. större drivhusfönster med 116 st rutor i vardera, 40
- 4 st 2½ alnar höga fönsterluffer med små kitt rutor, 16
- Fotpanel i rummen à ca 54 alnar, 4:24
- En kakelugn, 7
- En stor murad ugn, 8
- Ett ”contoir” (betyder här ”förrådsutrymme”) i förstugan med dörr och tillbehör, 4
- 2 skorstenar med 2 spisar, 66:23
- En trätrappan till vinden, 3

Brandförsäkring nr 26 929, år 1882

Tyresögodset

Ägare: Advokatfiskal Gustaf Hörstadius

Besett och värderat den 17, 18 och 19 oktober 1882

Byggnad nr 4. Ett stenhus i gott stånd med egna murar å alla sidor, på senare åren något förlängt, en våning, 19,6 m /66' = fot/ långt, 9,5 m /32' / brett och 3,27 m /11' / högt, under tak av brädor med tegel, har 0,44 m /1' / väggar av tegel, står på låg stenfot och är indelat till orangeri på västra ändan med stengolv och i övrigt till 2 rum, kök och förstuga med stengolv samt ett kontor ("kontor" betyder här "förrådsutrymme"), trappa av trä till vinden, som saknar golv och har endast fyllning; 2 skorstenar, nock och takfot obeslagna. Orangeriet har rörledning av tegel och ugnen anbragt under stengolvet. Hela stommen till denna byggnad värderad till 1500.

- Yttertaket med dess tillbehör, 400
- Bjälklager, 325
- Golven i rummen av trä, 90
- Taken i rummen och förstugan med kalkputs, 180
- 1 trappa av trä till vinden med dörr, 25
- Takredning i orangeriet för uppbärning av fönsterna, målade, 300
- 8 fönster med glas i kitt, målade, med tillbehör, 2,97 m /10' / långa och 1,04 m /3,5' / breda à 18 kronor, 144
- 8 fönster med glas i kitt, 1,78 m /6' / långa och 1,04 m /3,5' / breda à 13 kr, 104
- 8 fönster med glas i kitt, 1,19 m /4' / långa och 1,04 m /3,5' / breda à 10 kronor, 80
- 8 luckor till orangeriet, 2,97 m /10' / långa 1,04 m /3,8' / breda à 9 kr, 72
- 8 luckor, 1,98 m /6' / långa och 1,04 m /3,5' / breda, à 7 kr, 56
- 8 luckor, 1,2 m /4' / långa och 1,04 m /3,5' / breda, à 6 kronor, 48
- Hyllor och inredning i orangeriet, målade, 110
- 5 lufter fönster med glas i kitt, med tillbehör, målade, 1,48 m /5' / höga 1,9 m /4' / breda à 15 kr, 75
- 1 luft deux batt. dörrar med fönster och ytterdörrar samt med tillbehör, 50
- 4 fyllningsdörrar, 1,48 m /5' / höga, 0,89 /3' / breda, målade, med tillbehör, à 15 kr, 60
- 1 luft beklädda förstugedörrar, 15
- 1 kontor av trä med dörr, 15
- 1 kakelugn av tegel med stenplan, 20
- 1 öppen spis med bakugn, 100
- 1 öppen spis utan bakugn, 75
- 17,81 meter /60' / lång rörledning av tegel, utmynnande i en av husets skorstenar, med eldugn under stengolvet i orangeriet, 150
- 2 skorstenar, 110

Bilaga 2

Riksrådet Carl Fredric Scheffers Tyresö och den engelska parken

År 1759 ärvde Gustava Sabina von Düring Tyresö efter sin far, fältmarskalken och överståthållaren i Stockholm Johan Kristoffer von Düring.²⁵ Hon var sedan två år tillbaka gift med riksrådet Carl Fredric Scheffer. De inredde sitt hem på Tyresö även om de också disponerade en våning i ett stenhus i Stockholm, i kvarteret Näckström på Blasieholmen.²⁶

Riksrådet var en typisk representant för frihetstidens upplysta adelsmän med en mängd olika intressen, bl.a. silkesodling, koppypning och ballongexperiment. Tyresö slott blev fullkomligt omdanat under hans tid. Scheffer som var god vän med Gustav III och umgicks med kungen och hans hov, fordrade en tidsenlig anläggning. Genom en rad förändringar – tornhuvarna togs bort och ersattes med låga tak samtidigt som huvudbyggnaden och flyglarna fick nya brutna tak, så kallade mansardtak – anpassades slottet till den rådande rokokostilen.²⁷

I februari år 1770 kunde kung Adolf Fredrik, drottning Lovisa Ulrika, kronprinsen Gustav och prinsessan Sofia Albertina och hela hovet äta middag på slottet. Då bör riksrådet Scheffers ombyggnader av slott och flyglar varit färdiga.²⁸

Det är tio år mellan 1786 när riksrådet Carl Fredric Scheffer dog och det år när lantmätare J. Lifman inleder sitt arbete med ägomätningen av Tyresö, 1796. Det saknas för närvarande källor för att bedöma om drivhus- och orangeribyggnaden skulle ha uppförts under slottsherren Scheffers livstid.

Den engelska parken i Tyresö slottspark var anlagd när riksrådet Scheffer gick ur tiden 1786. I hans bouppteckning anges under skulder och avkortningar att ”hovintendenten Herr F. Mag. Piper för besvär med engelsk anläggning vid Töresö i 5 år efter ingiven räkning av 11 innevarande november”, hade en fordran på 360 rdr specie.²⁹ Bouppteckningen ger oss uppgiften att trädgårdsarkitekten Fredrik Magnus Pipers uppdrag avseende den engelska parken pågått i fem år.

Piper hade en ingående kunskap om riksrådet Scheffers parkanläggning. I en randanmärkning till sitt exemplar av Hirschfelds ”Théorie de l’art des jardins”, utgiven i Leipzig 1779, I, s. 25, har han intill en förteckning över träd och buskar antecknat om *Thuja occidentalis*, ”växer på Tyresö”.³⁰

En blyertsritning till två vaser i antik stil, avsedda för riksrådet Scheffers Tyresö, i Pipers ritningssamling i Konstakademien med anteckningen *vases executed at count C. F. Scheffers*

²⁵ Bratt, Peter: Tyresö genom tiderna. Artikel i Tyresö slott och park, en nationalromantisk idyll från sekelskiftet 1900, utg. av Nordiska museet 1997, sid. 16.

²⁶ Antell, Kurt: Karl Fredrik Scheffers Tyresö. Artikel i En bok om Tyresö, utg. av Nordiska museet 1933, sid. 125f.

²⁷ Bratt, Peter: Tyresö genom tiderna. Artikel i Tyresö slott och park ... utg. av Nordiska museet 1997, sid. 16f.

²⁸ Karling, Sten: Tyresö slott, ett trehundraårsminne. Artikel i En bok om Tyresö, utg. av Nordiska museet 1933, sid. 72.

²⁹ Bouppteckning efter Carl Fredric Scheffer från 1786, Svea hovrätts arkiv EIXb: 127, Riksarkivet.

³⁰ Olausson, Magnus: Den Engelska parken i Sverige under gustaviansk tid, Stockholm 1993, sid. 527, not 56. Anmärkningen finns i kapitel/del I, s. 25 i Hirschfelds ”Théorie de l’art des jardins”.

country house in Sweden. F. M. Piper architect har daterats till den tid när Piper studerade trädgårdskonst i England. Den av Piper egenhändiga påskriften på engelska på ritningen tyder på det.³¹ Studierna i England bedrevs 1779-1780 och efter den 1½ år långa vistelsen återkom Piper till Sverige på sensommaren år 1780. Under tiden i England la han grunden till sina ingående kunskaper om trädgårdskonsten i samma land. Denna vistelse avslutade i sin tur den långa utlandsvistelse Piper haft, åren innan befann han sig i bl.a. Frankrike och Italien.³² Blyertsritningarna till vaserna i riksrådet Scheffers engelska park är tillkomna 1779 eller 1780.

I november 1780 blev Fredrik Magnus Piper utnämnd till hovintendent med särskild uppgift att ha insyn över lustträdgårdarna vid de kungliga slotten ”i de delar som angå deras anläggning och decorationer ...”. Först och främst skulle han sysselsätta sig med planerna till Hagaparken, där arbetena sattes igång 1781, men kom även att börja arbeta med en reviderad generalplan för Drottningholm.³³

Magnus Olausson, chef för Statens Porträtt- och slottssamlingar vid Nationalmuseum, för i sin avhandling i konstvetenskap ”Den Engelska parken i Sverige under gustaviansk tid” från 1993 fram att mer ingående kunskap om Pipers medverkan vid Tyresö saknas på grund av bristande dokumentation.³⁴ I artikeln ”Fredrik Magnus Piper, mannen och verket” från 2004 anger Olausson att Pipers uppdrag avseende den engelska parken på Tyresö sätesgård pågick åren 1781-1786.³⁵

Trädgårdsarkitekten Fredrik Magnus Pipers favorittyp av engelsk park var den förskönade lantgården – *ferme ornée*.³⁶ I sin ”Beskrifning öfwer Idéen och General-Plan till en Ängelsk Lustpark” från åren 1811 och 1812 definierar Piper typen som ”omväxlingen af hushållsföremål och den willda naturen; De förra innefattar då så wäl Kjöksträgården som alla andra nyttiga och på landet oumgängeliga Quarter”.³⁷

På den första karta, J. Lifmans från 1796-1801, där även den engelska parken i Tyresö återges, löper en rak gång genom köksträdgården i hela dess längd.³⁸ I sin artikel ”Från

³¹ Karling, Sten: Från kryddegård till engelsk park. Artikel i En bok om Tyresö, utg. av Nordiska museet 1933, sid. 166, 168, 170. Sten Karling kommer till slutsatsen att den engelska parken i Tyresö var färdig redan år 1779. Han bygger i huvudsak sitt resultat på inskription på en obelisk, men även dess form i jämförelse med andra ritningar av obelisker Piper gjort. Obeliskan står sedan Claes Lagergrens ägotid av Tyresö, 1892-1930, framför slottets borggård. Under Scheffers tid stod den rest på kullen ”Utsikten” väster om slottet. Karling bygger även på Pipers allmänna rekommendationer i Pipers skrift ”Beskrifning öfwer Ideen och General Plan till en Ängelsk Lustpark”. Karling lyfter även fram den nämnda blyertsritningen till två vaser i antik stil och anger att anteckningen av Piper på engelska på ritningen tycks göra det troligt att Piper utfört ritningen innan han återvänt till Sverige.

³² Olausson, Magnus: Den Engelska parken i Sverige ... Stockholm 1993, sid. 192ff.

³³ Olausson, Magnus: Den Engelska parken i Sverige ... Stockholm 1993, sid. 196.

³⁴ Olausson, Magnus: Den Engelska parken i Sverige ... Stockholm 1993, sid. 198.

³⁵ Olausson, Magnus: Fredrik Magnus Piper, mannen och verket. Artikel i *Texter och kommentarer*, faksimilutgåva i två band som nr 9 i Konstakademiens skriftserie 2004, sid. 73.

³⁶ Olausson, Magnus: En praktiker blir teoretiker, en textkritisk kommentar till Fredrik Magnus Pipers *Beskrifning öfwer Idéen och General-Plan till en Ängelsk Lustpark*. Artikel i *Texter och kommentarer*, faksimilutgåva i två band som nr 9 i Konstakademiens skriftserie 2004, sid. 104.

³⁷ Piper, Fredrik Magnus: *Beskrifning öfwer Idéen och General-Plan till en Ängelsk Lustpark*, författad åren 1811 och 1812. Faksimilutgåva i två band som nr 9 i Konstakademiens skriftserie 2004, sid. 41.

³⁸ Karling, Sten: Från kryddegård till engelsk park. Artikel i En bok om Tyresö, utg. av Nordiska museet 1933, sid. 161f.

kryddegård till engelsk park” beskriver konst- och byggnadshistorikern Sten Karling³⁹ gångsystemet som Piper ritade för den engelska parken på Tyresö på följande sätt: ”En enda väg snor sig runt hela anläggningen, en gördelanordning, som blev kännetecknande för en rad engelska parker ... det stora området avskäres endast av den väg, som från parterren leder tvärs genom parken ned mot kanalen för att sedan fortsätta in i den gamla trädgården samt av den gång, som för upp till ett höjdparti i söder.”⁴⁰ ”Den gamla trädgården” är enligt kartans beskrivning den samtida *köksträdgården* och vägen som fortsätter in i köksträdgården är den tidigare beskrivna raka gång som löper genom köksträdgården i hela dess längd. En generalplan av Pipers hand för den engelska parken på Tyresö saknas. Men med vetskapen om att trädgårdsarkitekten omhuldade en engelsk parktyp där t.ex. ytor för nyttoväxter ingick så äger platsen för köksträdgården en viss Pipersk idémässig samhörighet med den kvarvarande engelska parken i Tyresö slottspark.

Kärnan av Pipers tidigare nämnda beskrifning från 1811 och 1812 avser en tänkt anläggning där summan av hans mångåriga erfarenhet av trädgårdskonst ingick.⁴¹ Hans beskrivningar här vill ”wisa beskaffenheten af en Lustpark uti den högsta grad af hyfsning” och alltså är ”alsinga /dvs. alls inga/ smärre och till Oeconomien hörande Byggnader i denne plan synlige, hwilka efter i Ängland antagit bruk i alla fall böra bortgömmas och skylas af täta planteringar och få aldrig wisa sig utan under masque af Decoration och i egenskap af Point de Vue ifrån motsvarande ställen i anläggningen.”⁴² Avseende gränsen mellan park och omgivning skriver Piper bl.a.: ”I den här beskrefne General-Planen befinnes större delen af omkretsen bestå af en tät skogsplantering, som supponeras skillja denne Parken ifrån andre intilliggande antingen skogsbewuxne eller eljest mer och mindre upodlade och städade tracter; ...”⁴³

Den aktuella drivhus- och orangeribyggnaden har en byggnadskonstruktion som ett enklare orangeri. Den bör vara uppförd vid köksträdgården något mer än 10 år efter den engelska parkens tillblivelse. Köksträdgårdens och byggnadens visuella roll för den engelska parken är ett ämne för kommande forskning som kan öka kunskapen om parkmiljön.

³⁹ På 1930-talet, 1933-1940, var Sten Karling professor i konsthistoria vid Tartu universitet. För övrigt höll han sina föreläsningar på estniska fr.o.m. 1934. Tartu ülikooli ajalugu III, 1918-1982. Red. Karl Siilivask & Hillar Palamets, Tallinn 1982, sid. 99f.

⁴⁰ Karling, Sten: Från kryddegård till engelsk park ... 1933, sid. 177.

⁴¹ Olausson, Magnus: En praktiker blir teoretiker Artikel i *Texter och kommentarer*, faksimilutgåva i två band som nr 9 i Konstakademiens skriftserie 2004, sid. 90.

⁴² Piper, Fredrik Magnus: Beskrifning öfwer Idéen och General-Plan till en Ängelsk Lustpark, författad åren 1811 och 1812. Faksimilutgåva ... 2004, sid. 1.

⁴³ Piper, Fredrik Magnus: Beskrifning öfwer Idéen och General-Plan till en Ängelsk Lustpark, författad åren 1811 och 1812. Faksimilutgåva ... 2004, sid. 23.

Bilaga 3

Tyresös ägare fr.o.m. 1700-talets slut och fram till idag

Paret Scheffer dog barnlösa och efter Carl Fredric Scheffers död ärvdes Tyresö av makan Gustava Sabina von Dürings syster – Ulrika Eleonora von Düring som dog redan 1793.⁴⁴ Hon ärvdes av sina kusiner på sin moders sida, bland dem Fredrika Birgitta Bonde, gift Hastfehr. En dotter till henne var gift med landshövdingen friherre Robert Vilhelm De Geer, sedermera greve De Geer till Tervik. Landshövdingen De Geer inlöste de olika arvsandelarna och blev i maj 1794 ensam ägare till Tyresö. När De Geer år 1800 sålde egendomen Tyresö och den på det sättet gick ur släkten, förde han över en mängd inventarier till Tervik i Finland.⁴⁵ Köpare var kommerserådet Gabriel Christian Koschell. Vid kommerserådets död 1810 ärvde hans barn egendomen och sålde godset fjorton år senare, 1824. Ägarna av Tyresö sedan dess och fram till idag var brukspatron och riddaren av Vasaorden Sven Fredrik Selander (1824-1826), överstekammarjunkaren vid livgardet till häst greve Carl Adolf Ludvig Stackelberg (1826-1838), ryttmästaren vid livgardet till häst kammarherre Fritz Adolf Göran Louis Stackelberg (1838-1853), överdirektör ("all världens präst") Johan Eric Hörstadius (1853-1859), advokatfiskal Johan Gustav Ferdinand Hörstadius fr.o.m. 1859 och fr.o.m. 1892 markis Claes Lagergren. Markis Lagergren testamenterade Tyresö slott och park till Nordiska museet och gick bort 1930.⁴⁶

⁴⁴ Bratt, Peter: Tyresö genom tiderna. Artikel i Tyresö slott och park ... utg. av Nordiska museet 1997, sid. 16.

⁴⁵ Antell, Kurt: Karl Fredrik Scheffers Tyresö. Artikel i En bok om Tyresö, utg. av Nordiska museet 1933, sid. 152.

⁴⁶ Tyresö slotts historia (maskinskr.), inte daterat, förvaras bland museilärarnas inläsningsmaterial, Tyresö slott, Nordiska museet.

Bilaga 4

Tjänste- och ekonomibyggnader i Tyresö slottspark, både inom och utanför skyddsområdet för byggnadsminnet Tyresö slott

Många tjänstebostäder är byggda någon gång kring förra sekelskiftet i en anspråkslös villastil.⁴⁷

- Ett inte helt färdigställt kapell inom skyddsområdet som markis Lagergren lät uppföra till minne av sin första hustru Caroline (avliden 1919), född Russel och vännen John B. How. En gång kantad av granpyramider och tujor planterades vid samma tid och leder idag fram till byggnaden.
- De nya växthus och ett orangeri nordöst om slottet som donatorn markis Lagergren lät bygga under sin tid befinner sig inom skyddsområdet. Vissa murar och grunder, ibland vissa väggar och ett järnskelett finns kvar idag. Ett växthus, osäkert om det tillhör dem Lagergren lät bygga, står kvar i dåligt skick och är i behov av underhåll.
- En drivhus- och orangeribyggnad med bostadsrum från 1790-talet, inom skyddsområdet.
- En förrådsbyggnad med portvalv inom skyddsområdet, använd som stall på 1700-talet och troligen som kapell en kortare period fr.o.m. 1628.
- Ett åttkantigt magasin, troligen från 1700-talet, och en smedja, bägge inom skyddsområdet.
- Två arbetarbostäder, kallade ”de bruna husen” eller ”parkvillorna”, bl.a. för statarfamiljer som arbetade i slottets jordbruk, inom skyddsområdet, byggda kring förra sekelskiftet under markis Lagergrens tid i en anspråkslös villastil.
- ”Ekliden” för husträngen som såg till att det fanns ved och vatten på slottet. Inom skyddsområdet och byggt kring förra sekelskiftet under markis Lagergrens tid i en anspråkslös villastil.
- ”Åliden”, tjänstebostad för skogvaktarfamiljen och byggdes under markis Lagergrens tid. Inom skyddsområdet. Byggnadens arkitektur är inspirerad av drottning Marie Antoinettes svärmeri för det rustikt lantliga, dvs. fransk lantlig bebyggelse.
- Ett stall (bakom det ovan nämnda åttkantiga magasinet) för arbetshästar, redskap och vagnar, utanför skyddsområdet.
- Byggnad intill stallet som fungerade som torkvind och dass åt arbetsfolket på gården, utanför skyddsområdet.
- Det gamla svinhuset, idag ombyggt till bostad, osäkert om det finns inom eller utanför skyddsområdet.

⁴⁷ Baugus, Mikael: Förslag till huvudpunkter för en allmänvisning på Tyresö slott, Nordiska museet 2007, sid. 9ff. Detta är källan för de uppräknade byggnaderna med förklaringar under ”tjänste- och ekonomibyggnader i Tyresö slottspark, både inom och utanför skyddsområdet för byggnadsminnet Tyresö slott”.

- Det gamla fiskartorpet och dess uthus på Notholmen, inom skyddsområdet. Dessa byggnader har här inte daterats men var i bruk under markis Lagergrens tid.
- Förvaltarbostad från 1880-talet på Lilla Tyresö, utanför skyddsområdet, s.k. ”Prinsvillan” som Oscar den II:s son Eugen hyrde 1894-1912.
- Den s.k. ”Lakejvillan” på Lilla Tyresö, utanför skyddsområdet. Lakejvillan är daterad till 1700-talet och fungerade som bostad åt dem som arbetade i verksamheterna vid strömmen. Under markis Lagergrens tid talas det om att det bodde kuskar och annan personal här som i tjänsten bar eleganta uniformer.

Bilaga 5

Köksträdgården och växthusen på platsen under donator Claes Lagergrens tid

Köksträdgården, intill vilken drivhus- och orangeribyggnaden är uppförd, var av stor betydelse för det grevliga hushållet på Tyresö slott under donator Claes Lagergrens tid på Tyresö slott, både för kosthållet och för att pryda slottet inomhus och utanför med växter. Trädgårdsproduktion såldes även i stånd inne i Stockholm. Claes Lagergren blev ägare till godset Tyresö år 1892, testamenterade Tyresö slott och park till Nordiska museet och gick bort 1930. Den stora betydelse som köksträdgårdens produktion av livsmedel hade för markis Lagergren, hans familj och middagarna på slottet t.ex. med de många vännerna bland kultureliten vid sekelskiftet 1900, var relativt oförändrad i jämförelse med den roll den tidigare trädgårdsproduktionen på platsen haft för tidigare ägare av slottet – åtminstone sedan denna köksträdgård tydligt framträder ur källorna i slutet av 1700-talet.⁴⁸

Precis som Nordiska museets styresman skriver uppfördes nya växthus och ett orangeri på platsen för köksträdgården på markis Claes Lagergrens tid. Christina Mattsson lyfter fram att familjen Lagergren fyllde på familjens behov av färska frukter och grönsaker. Hon nämner även ”vem som skötte odlingarna framgår inte”.⁴⁹

I Nordiska museets sammanställning av material från intervjuer med ”tyresötjänare”, skriven av Ingeborg Borgenstierna 1997,⁵⁰ finns många värdefulla uppgifter bl.a. om den sociala strukturen och organisationen vad gäller köksträdgårdens skötsel. Här finns även uppgifter om vilka frukter och grönsaker som markis Lagergrens trädgårdsmästare på Tyresö slott, Oskar Jansson, odlade.

Uppgifterna i sammanställningen av intervjuer berättar att området för köksträdgården vid tiden kallades för ”slottsträdgården”. Bokhållaren Ivar Appelberg berättar att det var viktigt att det var fint i växthusen. Där odlades persikor, fikon och vindruvor. I ett särskilt växthus drevs växter som togs in i slottet på våren, några i vestibulen. Det var noga att det skulle vara sådana växter som markis Lagergren ville ha. Betjänten beställde växter upp till slottet av trädgårdsmästaren. Lagerträd fanns och ställdes framför slottet.

På platsen drevs handelsträdgård. Bokhållaren/inspektorn Ivar Lundell säger att trädgårdsmästaren odlade tomater, spenat och vanliga grönsaker. Persikor fanns i ett särskilt växthus och det var noga med dem. När Lagergren (”gubben”) hade gäster skulle det vara persikor. ”Det mesta fraktades till Stockholm. Det såldes i ett stånd på Östermalmstorg”. I ståndet stod trädgårdsmästarens svägerska. ”Pengarna från ståndet skulle redovisas av trädgårdsmästaren.” Trädgårdsmästaren var även med och hjälpte inspektorn på godsets avlöningsdagar den sjätte varje månad.

Oskar Jansson hade 5-6 arbetare under sig och ett hembiträde som umgicks med Rut Blomberg, slottets kokerska. Hembiträdet och kokerskan brukade spela fia. Det nämns även

⁴⁸ Den nya äppelträdgård som markis Lagergren lät skapa väster om slottet tillförde visserligen ytterligare frukt. Köksträdgården framträder tydligt i källorna genom J. Lifmans karta över Tyresö från 1796-1801.

⁴⁹ Länsstyrelsens dnr 40332-20395-2011. Stiftelsen Nordiska museets dnr 23-816/09.

⁵⁰ Borgenstierna, Ingeborg: Tyresötjänare – en sammanställning som bygger på Eva-Lis Burmans intervjuer 1976 (maskinskr.), Nordiska museet 1997, sid. 6.

att Jansson hade 10-12 trädgårdselever och att en av statarsönerna arbetade hos honom för timpenning. Statarsonen ska ha tvättat palmer med något giftigt medel och blivit riktigt sjuk i tre dagar.